

**УСТАВНА НАЧЕЛА О РАВНОПРАВНОСТИ  
ЈЕЗИКА НАРОДА И НАРОДНОСТИ  
ЈУГОСЛАВИЈЕ И ЊИХОВО ОСТВАРИВАЊЕ  
У ПРАКСИ САВЕЗНИХ ОРГАНА  
И ОРГАНИЗАЦИЈА**

МЕВЛИДА КАРАЦА-ГАРИЋ

*Институт за језик, Сарајево*

UDK 808.61/.62:342.4(497.1)

1. Питање (не)равноправности језика у мултинационалним и мултијезичким срединама као облик понашања према језику спада у ред основних питања која се тичу социолингвистике.

Инсистирајући на начелној унутрашњој равноправности свих језика, социолингвистика поставља језичку равноправност односно неравноправност у корелацију са друштвеном (не)равноправношћу у конкретној језичкој заједници.

2. Опредјељујући се за социолингвистички приступ проблемима уставних утемељења начела језичке равноправности у југословенској језичкој заједници и њихове примјене у пракси савезних органа и организација, свјесна сам да је у овако кратком и намјенски ограниченом прилогу могуће указати само на одређене друштвене димензије језика и његове примјене у вишенационалној језичкој заједници.

Такођер ћу покушати да назначим идеолошке и начелне основе језичке политике у југословенској језичкој заједници, као и преглед основних ставова и понашања према језику, формулисаних у савезним и републичким уставима, статутима и уставима социјалистичких аутономних покрајина, уставним амандманима, скупштинским пословницима, савезним законима и другим одговарајућим прописима донесеним од 1946. године до данас. При томе се језичка политика схвата као једна од најзначајнијих грана социолингвистике, а језичка равноправност се смјешта у оквире језичке политике као цјелине, тј. посматра се као сегмент ширег круга питања и задатака пред чијим рјешењем стоји наша наука о језику и социолингвистика, као најприкладнији облик и приступ изучавању ових питања.

3. Федеративни систем и политика националне равноправности у СФРЈ као тековина наше социјалистичке револуције и израз самоуправног заједништва представљају чињенице друштвеног живота

које су определијиле језичке ставове у смислу равноправности свих стандарднојезичких варијетета у југословенској језичкој заједници.

Термином *стандарднојезички варијетет* означене су све врсте стандарднојезичких израза који су у употреби у југословенској језичкој заједници, и то без обзира да ли је ријеч о посебним језицима чији су носиоци народи или народности (нпр. сх., словеначки, македонски, албански језик и сл.), или је ријеч о језичким варијантама (нпр. о источној и западној варијанти сх. односно хс. језика), или о стандарднојезичким изразима карактеристичним за поједине социокултурне средине (нпр. СР БиХ и СР Црну Гору).

Слом старе Југославије и промјена концепције о уређењу нашег друштва изазвали су и промјену схватања и понашања према језику. Унитаризам и тежња ка хегемонији и присилном језичком изједначавању у старој Југославији замијенио је модел плуралистичке језичке политике која се заснива на националној равноправности и слободном развоју националних индивидуалности.

Слиједећи лењински модел плуралистичке језичке политике, код нас се већ у првим документима и у првим данима стварања нове Југославије укида статус сх. језика као повлашћеног «државног језика» и проглашава равноправност језика и писама свих наших народа.

Засноване на начелима пуне равноправности и слободне употребе, уставне и законске одредбе о језицима и писмима народа и народности југословенске језичке заједнице стално су усавршаване и допуњаване, одређене демократским карактером наше федеративне социјалистичке заједнице и сталном потребом ширења демократских права и људских слобода.

4. Остваривање равноправности југословенских стандарднојезичких варијетета потребно је посматрати на више различитих нивоа.

Један је ниво остваривања равноправности у односу на језичке варијетете — посебне језике којима се служе поједини наши народи (као што је, на примјер, сх. односно хс. језик, словеначки и македонски).

Други је ниво остваривања равноправности језика народности (на примјер албанског, мађарског језика), а затим језика осталих народности (као што је, на примјер украјински, талијански, чешки, пољски језик и други).

Трећи је ниво остваривања равноправности различитих стандарднојезичких варијетета унутар једног, у нашем случају сх. језика.

5. Уставна начела о равноправности језика народа и народности Југославије примјењују се и развијају не само у раду Скупштине СФРЈ већ и у раду свих савезних органа и организација, као што је — СИБ, Савезни секретаријат за иностране послове, Савезни завод за стандардизацију, Савезна привредна комора, Народна банка СФРЈ и сл. Ту су и многобројне организације на савезном нивоу —

Социјалистички савез радног народа Југославије, СКЈ, Савез синдиката, Савез бораца, Савез омладине и други. Све ове организације имају разна гласила у којима се такођер води посебна политика о остваривању језичке равноправности народа и народности Југославије.

У овако ограниченом прилогу било би немогуће приказати праксу савезних органа и организација у вези са остваривањем језичке равноправности. То би изискивало широко и научно чврсто утемељено истраживање, тј. давање синхроног и дијахроног пресека језичке ситуације у југословенској језичкој заједници и потпуно расвјетљавање карактера, смјера и резултата језичких процеса, који се збивају.

Имајући све ово на уму покушаћу да на примјерима из праксе Скупштине СФРЈ и на основу уставних одредби о језицима народа и народности Југославије покажем како се остварују начела језичке равноправности и чиме може бити условљено то остваривање.

5. У Уставу ФНРЈ из 1946. године о језичкој равноправности се говори као о »равноправности језика република, аутономних покрајина и аутономних области«, без ближих образложења о каквим и којим језицима је ријеч. Међутим, на основу прегледа републичких устава из исте године и назива који се употребљавају за језике у службеној употреби (на примјер за вођење поступка пред судовима) стиче се нешто јаснија слика о овом питању.

Тако је, на примјер, речено да је у службеној употреби у НР Македонији *македонски језик*, у НР Словенији *словеначки језик*, у НР БиХ *српски или хрватски језик*, у НР Србији, *српски језик*, а у аутономним јединицама, (нпр. у поступку пред судовима) и *хрватски* као и језици народних мањина са подручја суда, у НР Хрватској *хрватски или српски језик*, а у НР Црној Гори *српски језик*.

У посебном, 115. члану Устава НР Србије речено је да се »статут и обласне одлуке Аутономне Косовско-метохијске области објављују у службеном листу Аутономне Косовско-метохијске области на српском и шиптарском језику«.

У републичким уставима из 1963. године прецизирају се одредбе о језичкој равноправности народа и народности Југославије, особито одлуке о равноправности језика народности које живе на територијама појединих република.

Језик у службеној употреби у СР Македонији назива се *македонски*, у СР Словенији *словеначки*, у СР БиХ *српскохрватски*, у СР Србији — и СР Црној Гори такођер — *српскохрватски*, у СР Хрватској *хрватскосрпски*.

У Статуту Аутономне Покрајине Косово и Метохија каже се да се покрајински прописи објављују на *српскохрватском и шиптарском језику*.

Устав СФРЈ из 1974. и републички устави из исте године даље разрађују начела равноправности језика и писама народа и народности и прецизирају њихову употребу.

Нешто другачије, у односу на раније републичке уставе, формулисане су одредбе о језицима у службеној употреби у неким републикама и покрајинама. На примјер, у СР Хрватској у јавној је употреби *»хрватски књижевни језик — стандардни облик народног језика Хрвата и Срба у Хрватској, који се назива хрватски или српски...«*, а у СР БиХ у службеној је употреби *»српскохрватски односно хрваткосрпски језик ијекавског изговора«*. У САП Војводини истиче се да су равноправни *српскохрватски односно хрваткосрпски, мађарски, словачки, румунски и русински језик*. У САП Косово обезбеђује се равноправност *албанског, српскохрватског и турског језика*.

6. С обзиром на различите нивое на којима се остварује језичка равноправност у југословенској језичкој заједници, може се рећи да је у начелу ово питање ријешено већ у првим уставима и документима у новој Југославији, с тим да је остваривање језичке равноправности дуготрајан процес у коме се непрекидно иде на дограђивање и прецизирање. Тако је остваривање права народности на слободну употребу свог језика регулисано већ у Уставу ФНРЈ (1946), с тим што је у уставима из 1963. и 1974. године допуњавано и појашњавано. На примјер — у Уставу ФНРЈ из 1946. године говори се о *»праву и заштити културног развитка и слободне употребе свог језика националних мањина«*, а касније се говори искључиво о правима народа и народности.

7. У одређивању односа и регулисању равноправности унутар једног али не и јединственог сх. језика ствари су се спорије одвијале — било је присутно више недоумица и непрецизности, што се, између осталог, може закључити и на основу шароликости назива за језик који се употребљавају у републичким уставима од 1946. до 1974. Усавршавање и развој друштвених односа праћени су усавршавањем теорије и праксе остваривања језичке равноправности. Та еволуција може се пратити од првих законских и других аката у новој Југославији. Тако се, у Пословнику заједничке сједнице оба дома Уставотворне скупштине (1945), у Одлуци о службеном листу Демократске Федеративне Југославије (1945), Правилнику о издавању и уређивању Службеног листа ДФЈ (1945), у пословницима Савезне скупштине из 1945. и 1959. године и сличним документима говори о четири језика народа Југославије: *српском, хрватском, словеначком и македонском*. Међутим, у Уставу ФНРЈ (1946) стоји формулација из које се може извести закључак да у нашој земљи постоји шест језика народа, јер се у члану 65. каже: *»Закони и други опћи прописи ФНРЈ објављују се на језицима народних република«*. До ових различитих формулација и забуна о броју језика којима говоре народи на територији југословенске језичке заједнице долазило је углавном због потребе да се остварује језичка равноправност, не само на нивоу посебних језика народа и народности (нпр. словеначки, македонски, албански, мађарски језик) већ и на нивоу стандарднојезичких варијетета у оквиру српскохрватског језика, било да се ради о језичким варијантама — источној и западној — или стан-

дardнојезичким изразима карактеристичним за поједине социокултурне средине, као што је, на примјер, СР БиХ или СР Црна Гора.

Понегдје су двије варијанте сх. језика третиране као посебни језици, под називом *српски* и *српскохрватски језик* (за источну варијанту) и *хрватски*, *хрватски или српски* и *хрваткосрпски* (за западну варијанту).

8. Пракса савезних органа у вези са остваривањем језичке равноправности може се илустровати примјером рада Комисије за утврђивање истоветности текстова на језицима народа Југославије. Ова комисија дјелује у оквиру Скупштине СФРЈ, а њен је основни задатак утврђивање да су на језицима народа Југославије, утврђеним републичким уставима, истоветни текстови приједлога аката који се разматрају на сједницама вијећа Скупштине СФРЈ и објављују у Службеном листу СФРЈ.

До 1975. године Комисија је утврђивала истоветност текстова и издавања закона у шест верзија: словеначкој, македонској, албанској, мађарској, српскохрватској (источноваријантској) и хрваткосрпској (западноваријантској).

Делегати из СР БиХ, који су именовани у Комисију, распоређени су — један у Секцију за хрваткосрпски, а други у Секцију за српскохрватски језик, а остали делегати из СР БиХ били су дужни да се определијеле за сх. или хс. верзију скупштинских материјала.

У Извјештају посланичке групе Вијећа народа о остваривању равноправности језика и писама народа и народности Југославије истакнута је неприхватљивост оваквих опредјељивања за СР БиХ, у којој језичке варијанте не одговарају говорном језику грађана. У Извјештају се упозорава и на негативне посљедице оваког инсистирања на варијантама.

На потребу поштовања специфичности језичког израза у СР БиХ и неприхватљивост праксе опредјељивања за једну од двију варијаната сх. односно хс. језика, које се још уз то посматрају као посебни језици, у истој равни у којој се посматрају језици осталих народа и народности у СФРЈ, указивали су у више наврата нарочито представници СР БиХ у Комисији за утврђивање истоветности текстова.

Истражујући ова питања, група стручњака за језик у Институту за језик и књижевност у Сарајеву 1976. године сачинила је елаборат под насловом »Остваривање равноправности језика и писама народа и народности Југославије у пракси Скупштине СФРЈ — с посебним освртом на статус бх. стандарднојезичког израза«, у којем је као најприкладније рјешење за рад Комисије предложено следеће:

1) да се формирају четири подсекције у оквиру заједничке Секције за сх. односно хс. језик, а не посебна секција за бх. стандарднојезички израз;

2) да се онемогуће сви видови варијантанизације, односно међусубног »превођења« у оквиру нашег језика као цјелине.

Овај приједлог, на жалост, није прихваћен на начин како је замишљено и образложено у поменутом елаборату, али се ипак отишло корак даље у организацији и унапређењу рада Комисије.

Данас у оквиру Комисије дјелује седам посебних секција, свака има по четири члана — два из реда делегата, а два из реда стручњака за одговарајући језик. Осим секције за словеначки, македонски, албански и мађарски језик постоје: Секција за српскохрватски језик, у којој су два представника из СР Србије и два из Црне Горе, затим Секција за хрватски књижевни језик и Секција за сх. односно хс. језик ијекавског изговора који је у службеној употреби у СРБиХ. Ове три секције утврђују истоветност текстова на сх. језичком подручју, које према свим лингвистичким процјенама представља један дијасистем. Сви стандарднојезички варијетети су конститутивни елементи сх. односно хс. језика као цјелине, а унутар тог једног али не и јединственог језика обезбјеђује се поштовање специфичности стандарднојезичких варијетета који доприносе његовом развоју и богаћењу, у оквирима и на основу принципа еластичне стабилности норме.

Да би се могло иоле јасније видјети како се у пракси Комисије остварује равноправност унутар сх. односно хс. језика, упоредићемо наслов једног приједлога закона у три верзије, које припремају три секције за сх. језик. Наслов закона у српско-црногорској верзији гласи »Предлог закона о превозу опасних материја«, у хрватској верзији »Приједлог закона о пријевозу опасних твари«, а у бх. верзији »Приједлог закона о превозу опасних материја«. Поређењем ових наслова могу се установити одређене специфичности сваког стандарднојезичког варијетета. На лексичком нивоу опонирани су *материја* и *твар*, гдје се *твар* издваја као хрватска специфичност. Ијекавски односно екавски изговор је опет карактеристично дистрибуиран. За српско-црногорску верзију усвојен је екавски изговор, а за хрватску и бх. ијекавски изговор. Међутим, тај изговор није потпуно једнак у СР Хрватској и СР БиХ. Наиме, као карактеристика бх. ијекавског изговора јавља се превладавање екавске замјене *јата* у префиксу *пре-*, па је у употреби готово редовно превоз, а не пријевоз, који је опет карактеристика хрватског ијекавског изговора.

Поређење цјелокупног текста Приједлога закона није могуће због ограничености намјене овог прилога, али дјелимична анализа показује следеће резултате:

— степен сличности између ових текстова је врло висок, јер је ријеч о једном, српскохрватском односно хрватскосрпском језику. Та сличност се очитује на свим нивоима језичке структуре;

— различитости се остварују, прије свега, на лексичком нивоу, и то у поређеном тексту лексички се опоненти јављају углавном на линији хрватска према српско-црногорској и бх. верзији (на примјер: *твар* — *материја*, *сигурност* — *безбједност*, *промет* — *саобраћај*, *увјет* — *услов*, *отапати* — *растварати*, *плин* — *гас*, *стлачен* — *збијен*, *тлак* — *притисак*, *крут* — *чврст*).

На фонетско-морфолошком и синтаксичком плану разлике су рјеђе, али су опет распоређене као и претходно описане лексичке, тј. хрватска верзија на једној, а српско-црногорска и босанскохерцеговачка верзија на другој страни (на примјер: према овом закону — у смислу овог закона, текућина — течност, пријевозни — превозни, самозапаљиве твари — материје склоне самопаљењу).

Изнесени закључци никако се не би могли уопштавати, јер би за доношење правих и потпунијих судова о овој проблематици била неопходна научно заснована социалингвистичка анализа, која би се темељила на великом броју примјера и уз уважавање свих разноликих чинилаца који утичу на праксу остваривања језичке равноправности.

9. Уставне и остале законске одредбе о равноправности језика народа и народности Југославије, донесене у периоду од 1945. године до данас, пратиле су преображај и раст нашег друштва у цјелини и усмјеравале правац и степен језичких промјена у смислу остваривања језичке равноправности.

У Уставу СФРЈ остварени су законски предуслови за пуну равноправност свих стандарднојезичких варијетета на подручју југословенске језичке заједнице. Међутим, то не искључује у потпуности могућност успостављања различитих хијерархијских и других односа који могу проистећи у интеракцији унутар ове сложене језичке мреже. На смјер и карактер језичких процеса ове врсте нарочит утицај могу имати претходне ситуације и статуси сваког од појединих језичких варијетета. Они су, наиме, у југословенску језичку заједницу ушли с различитим предисторијама, које могу на одређени начин усложњавати и опредјељивати њихову савремену употребу. То је, између осталог, и зато што су између језичких ставова и језичке употребе могући многоструки односи, а они су у нашој језичкој заједници врло мало истражени и научно расвјетљавани.

10. Зато се намеће неопходност језичких истраживања која ће послужити као сигурна подлога практичним рјешењима и законским одредбама.

Изучавање овог феномена претпоставља интердисциплинарни рад лингвиста, социолога, политолога и других, а најприкладнија полазишта и најразвијенију методологију у изучавању ове врсте може понудити социалингвистика.

Један од првих задатака у оквиру оваквих истраживања био би да се установе основни правци кретања језичких промјена и погледа на језик и њихова повезаност са осталим социјеталним процесима, као и међусобна условљеност. Сви процеси и језички ставови као резултати тих процеса подложни су даљем развоју и свјесном усмјеравању. То свјесно усмјеравање представља битан дио језичке политике и језичког планирања, па би било врло значајно и корисно када би социалингвисти и остали стручњаци били укључени од самог почетка у процес доношења одлука које се тичу језичког пла-

нирања, а не само да, као што је досадашња пракса, могу учествовати у њиховом спровођењу.

Уставне и остале законске одредбе о равноправности свих стандарднојезичких варијетета унутар југословенске језичке заједнице су последице и израз постигнуте равноправности народа и народности у социјалистичкој Југославији. Зато је успостављање истинске језичке равноправности дуг процес, који представља само један од начина и путева да сви народи и народности који улазе у састав југословенске социјалистичке заједнице подједнако напредују и развијају своје стваралачке и друге потенцијале.

#### VERFASSUNGSPRINZIPIEN DER SPRACHLICHEN GLEICHBERECHTIGKEIT VON JUGOSLAWISCHEN VÖLKERN UND VÖLKERSCHAFTEN UND IHRE VERVIRKLICHUNG IN DER PRAXIS DER BUNDESORGANE UND — ORGANISATIONEN

(Zusammenfassung)

Der Autor befasst sich mit der Grundlegung und Entwicklung der Stellungnahme hinsichtlich der sprachlichen Gleichberechtigung von Völkern und Völkerschaften Jugoslawiens in der Praxis des Parlaments von SFRJ, der anderen Institutionen von dem gemeinsamen Interesse, sowie der öffentlichen Informationsmittel.

Als Grundlage für diese Erforschung dienten die Bundes- und Republikenverfassungen, Statuten und Verfassungen der sozialistischen autonomen Gebiete, Verfassungsamandements, Parlamentsgeschäftsordnungen, Bundesgesetze und andere von 1946 bis heute gefasste Vorschriften.

Dieses Problem wurde als Segment einer viel breiteren sprachlichen Planung dargestellt, für deren Erforschung der sociolinguistische Zutritt für den passendsten gehalten wird, d. h. Einsehen und Analyse von sprachlichen und gesellschaftlichen Phänomen in ihrem gegenseitigen Zusammenhang und ihrer Bedingtheit.